

УДК 338.431.6

Полковниченко С.О.*кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри економічної теорії**Чернігівського національного технологічного університету***Козловська С.М.***студентка**Чернігівського національного технологічного університету***Середюк І.О.***студентка**Чернігівського національного технологічного університету*

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ МАЛОГО АГРАРНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА В УКРАЇНІ

MODERN TRENDS OF DEVELOPMENT OF SMALL AGRARIAN BUSINESSES IN UKRAINE

АНОТАЦІЯ

У статті досліджено структуру та особливості малого підприємництва в аграрній сфері. Визначено сильні й слабкі сторони, можливості й загрози розвитку малого аграрного підприємництва. Проведено аналіз сучасного стану, а також виділено основні тенденції розвитку малого підприємництва в аграрному секторі економіки України. Виявлено основні проблеми розвитку малого аграрного підприємництва в Україні. Визначено напрями державної підтримки малого аграрного підприємництва.

Ключові слова: підприємництво, аграрний сектор, аграрне підприємництво, мале аграрне підприємництво, малі аграрні підприємства, фізичні особи-підприємці, державна підтримка.

АННОТАЦИЯ

В статье исследованы структура и особенности малого предпринимательства в аграрной сфере. Определены сильные и слабые стороны, возможности и угрозы развития малого аграрного предпринимательства. Проведен анализ современного состояния, а также выделены основные тенденции развития малого предпринимательства в аграрном секторе экономики Украины. Выявлены основные проблемы развития малого аграрного предпринимательства в Украине. Определены направления государственной поддержки малого аграрного предпринимательства.

Ключевые слова: предпринимательство, аграрный сектор, аграрное предпринимательство, малое аграрное предпринимательство, малые аграрные предприятия, физические лица-предприниматели, государственная поддержка.

ANNOTATION

The article studies the structure and characteristics of small businesses in agricultural area. The strengths and weaknesses, opportunities and threats to the development of small agrarian businesses are determined. The analysis of the current state is performed, and the main trends of development of small businesses in the agricultural sector of Ukraine's economy are highlighted. The major problems for development of small agrarian businesses in Ukraine are disclosed. The directions of state support of small agrarian businesses are determined.

Key words: business, agricultural sector, agrarian business, small agrarian business, small agrarian businesses, individual entrepreneurs, state support.

Постановка проблеми. Аграрний сектор є важливою складовою частиною економіки України, від рівня розвитку якої залежать підвищення матеріального добробуту, якості життя населення та продовольча безпека держави. Одним із стратегічних факторів подаль-

шого розвитку галузі, відродження сільських територій, забезпечення зайнятості та зростання доходів сільського населення виступає аграрне підприємництво. В його структурі важливу роль відіграє мале аграрне підприємництво, яке потребує незначних затрат на створення і функціонування.

Для побудови конкурентоспроможної ринкової економіки Україна повинна приділити велику увагу розвитку малого аграрного підприємництва. Адже саме мале підприємництво дає можливість швидко подолати диспропорції в окремих сегментах ринку, поповнити бюджети різних рівнів, наситити споживчий ринок товарами та послугами, активізувати інноваційну діяльність, розвивати конкуренцію, створювати нові робочі місця і знижувати рівень безробіття, сформувати клас підприємців, що пом'якшує соціальну напругу в суспільстві. За умов складної економічної ситуації в Україні мале аграрне підприємництво є одним із головних важелів для виходу національного господарства з кризового становища. Тому держава повинна надати належну підтримку для його розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні та методичні основи функціонування й розвитку малого підприємництва в аграрному секторі економіки знайшли відображення у вітчизняній економічній літературі. Зокрема, в роботі В.І. Борейко [1] досліджено роль малого бізнесу в розвитку аграрного комплексу України, а також запропоновано заходи зі стимулювання розвитку малого аграрного підприємництва. Стаття М.Й. Маліка та Л.В. Забуранної [2] присвячена розгляду проблем і перспектив розвитку підприємницької діяльності на сільських територіях в умовах прагнення України до євроінтеграції. У науковій праці О.І. Маслак [3] запропоновано заходи з розвитку малого підприємництва в аграрному секторі економіки з метою підвищення конкурентоспроможності вітчизняної сільськогосподарської продукції на

основі інвестиційної спрямованості й модернізації галузі. У статті М.О. Сичової та Н.О. Шевченко [4] розглянуто проблеми, що перешкоджають розвитку підприємництва в аграрному секторі регіону.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Водночас, незважаючи на велику кількість публікацій, залишається багато невисвітлених проблем теоретичного та прикладного характеру, які стосуються розвитку малого аграрного підприємництва, широта й складність яких вимагають продовження наукового пошуку.

Мета статті полягає у дослідженні сучасних тенденцій розвитку малого аграрного підприємництва в Україні та визначенні основних напрямів його державної підтримки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Мале підприємництво в аграрному секторі пов'язано з організацією та управлінням сільськогосподарськими підприємствами, зі зберіганням, обробкою та реалізацією сільськогосподарської продукції. Сектор малого аграрного підприємництва в економіці України формується сукупністю малих аграрних підприємств (юридичних осіб) та фізичних осіб, які здійснюють підприємницьку діяльність без утворення юридичної особи (індивідуальні підприємці).

Малі аграрні підприємства – це підприємства, площа сільськогосподарських угідь яких у рослинництві становить менше 100 га, а також які у тваринництві утримують менше 30 голів великої рогатої худоби, до 30 голів свиней та овець, а також до 2 тис. голів птиці [5, с. 219].

Крім того, підприємницькою діяльністю на селі можуть займатися й фізичні особи-підприємці, що провадять свою діяльність у сфері надання різних видів послуг, включаючи надання агротехнічних послуг власними технічними засобами, та отримують певний дохід від цієї діяльності. Водночас зазначимо, що особисті селянські господарства, займаючи провідні позиції у виробництві сільськогосподарської продукції, не належать до суб'єктів підприємництва. Проте, як зазначають науковці, у майбутньому вони можуть трансформуватись у малі підприємницькі структури.

Особливості підприємництва, зокрема малого, в аграрному секторі зумовлені галузевою специфікою сільського господарства.

По-перше, основним засобом виробництва у сільському господарстві є земля. Через це підприємець повинен враховувати специфічні особливості землі, такі як, наприклад, неможливість її заміни іншим засобом виробництва; необхідність постійного збереження й підвищення родючості; розташування і якість наявних земельних ділянок; залежність від природних ризиків щодо кількості опадів, тривалості вегетаційного періоду, сонячної радіації, середньорічної температури. Результати підприємницької діяльності у сільському господарстві значною мірою визначаються якістю землі,

тобто родючістю та розташуванням. Крім того, підприємець повинен не тільки отримати прибуток від використання землі, але й відновити і покращити її якість.

По-друге, сільськогосподарське виробництво залежить від природно-кліматичних умов, у зв'язку з чим підприємець обмежений у виборі виробництва продукції та повинен створювати страхові фонди.

По-третє, переплетення економічних і біологічних процесів змушує підприємця вивчати як закони природи, так і економічні закони.

По-четверте, сезонність сільськогосподарського виробництва обмежує строки використання засобів виробництва і робочої сили, уповільнює обіг виробничих фондів, зумовлює особливості формування доходів, пов'язані з нерегулярністю отримання виручки протягом виробничого циклу. Тому підприємець повинен володіти знаннями з організації сільськогосподарського виробництва, що дасть можливість раціонально використовувати наявні виробничі ресурси, виконувати всі роботи в оптимальний період і не допустити втрат врожаю.

По-п'яте, у сільському господарстві робочий період не співпадає з періодом виробництва продукції, тому підприємець повинен значну частину своєї діяльності приділяти здійсненню агромаркетингу, який передбачає вміння прогнозувати діалектику попиту споживачів, знання ринкової кон'юнктури тощо. Важливо також виробити комплексний підхід до виробництва, переробки, транспортування і збереження якості продукції.

По-шосте, підприємець має справу з продукцією першої життєвої необхідності, а тому він повинен вчасно, в необхідному обсязі та асортименті, враховуючи вік, стать, національні традиції, стан здоров'я населення, задовольняти потреби споживачів. Для розширення асортименту продукції та її реалізації важливо оволодіти спеціальними знаннями, мати ресурсну базу, сучасне технологічне устаткування, засоби малої механізації, міцні організаційно-економічні зв'язки з постачальниками ресурсів та реалізаторами продукції кінцевому споживачу.

По-сьоме, багатоваріантність форм власності на землю, засоби праці, вироблену продукцію викликає багатоаспектну конкуренцію. Це вимагає від підприємця підвищувати конкурентоспроможність продукції, яку він виробляє [4, с. 3; 6, с. 32; 7, с. 308].

Для аналізу переваг і недоліків малого підприємництва аграрного сектору економіки використовуємо метод SWOT-аналізу, який передбачає пошук відповідей на декілька груп запитань. Одна з них стосується внутрішніх факторів (аналізуються сильні і слабкі сторони), друга – зовнішніх факторів (сприятливі можливості й загрози). Проведений SWOT-аналіз малого підприємництва аграрного сектору представлено в табл. 1.

Використовуючи дані Державної служби статистики України, розглянемо ситуацію щодо розвитку суб'єктів малого аграрного підприємництва за основними показниками їх діяльності у 2010–2015 рр. Дослідження статистичних даних щодо кількості суб'єктів малого підприємництва в аграрному секторі економіки (рис. 1) дало змогу виявити таку тенденцію: найменша їх кількість була у 2011 р., в подальшому спостерігається поступове зростання, а вже у 2015 р. їх кількість становила 76 720 одиниць. При цьому кількість малих підприємств зменшилась, а кількість фізичних осіб-підприємців збільшилась.

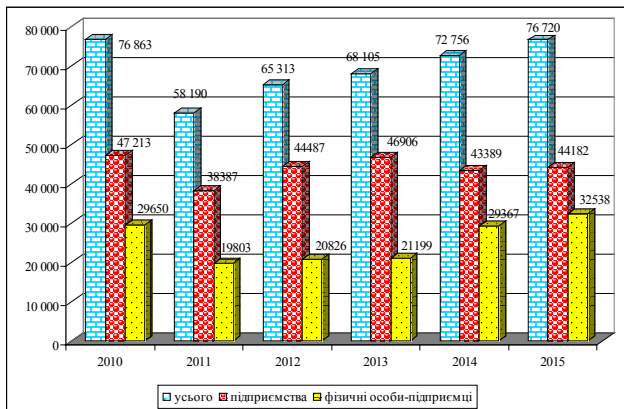

Рис. 1. Кількість суб'єктів малого аграрного підприємництва у 2010–2015 рр. (одиниць)

Джерело: побудовано на основі [8]

Останніми роками аграрний комплекс України відіграв стабілізуючу роль у розвитку національної економіки. При цьому значну питому вагу у виробництві сільськогосподарської продукції займали суб'єкти малого підприємництва, зокрема малі підприємства. Динаміка обсягу реалізованої продукції (товарів та послуг) суб'єктів малого підприємництва за

2010–2015 рр. в аграрному секторі економіки свідчить про його зростання з 26,3 млрд. дол. у 2010 р. до 127,5 млрд. дол. у 2015 р. (рис. 2). Особливо різке зростання спостерігалось у 2014–2015 рр., яке, на наш погляд, відбулось переважно за рахунок зростання цін і падіння курсу національної валюти. Найбільша частина продукції реалізується малими підприємствами (92,4%), а лише 7,6% реалізуються фізичними особами-підприємцями.

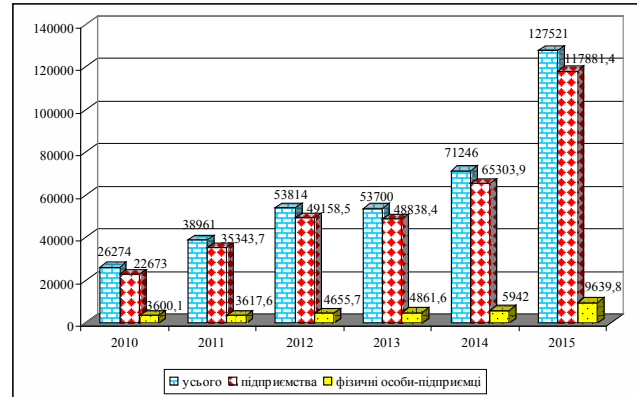

Рис. 2. Обсяг реалізованої продукції (товарів, послуг) суб'єктами малого аграрного підприємництва у 2010–2015 рр. (млн. грн.)

Джерело: побудовано на основі [8]

Якщо у 2000 р. частка малих підприємств у загальному обсязі реалізованої продукції в сільському господарстві, мисливстві та лісовому господарстві становила 5,6% [1, с. 5], то у 2010 р. – вже 22,7%, а в 2015 р. цей показник зріс до 32,5%, або в 5,8 разів [8]. У 2000 р. малі сільськогосподарські підприємства реалізували продукції на 1,1 млрд. грн. [1, с. 5], а в 2015 р. – 117,9 млрд. грн., або в 107 разів більше [8].

Динаміка зайнятості суб'єктів малого підприємництва аграрного сектору є нестабільною,

Таблиця 1

Матриця SWOT-аналізу малого аграрного підприємництва

Сильні сторони	Слабкі сторони
<ul style="list-style-type: none"> – малий початковий капітал; – висока самостійність; – висока гнучкість господарювання; – низький рівень постійних витрат; – великий вибір трудових ресурсів; – ефективна мобілізація сировинних, трудових і фінансових ресурсів; – порівняно високий освітній і професійний рівень кадрів. 	<ul style="list-style-type: none"> – обмеженість і відсутність заставної бази; – обмеженість локального ринку, перспектив подальшого зростання; – висока залежність від ринкової кон'юнктури; – низький рівень лобювання та захисту інтересів, доступності консультування; – нерозвиненість управлінських технологій, знань та культури ринкових відносин; – нерозвиненість загального інформаційного та освітнього забезпечення, а також загальної інфраструктури.
Можливості	Загрози
<ul style="list-style-type: none"> – великі можливості творчої самореалізації; – підвищення ефективності; – зростання до наступного рівня розвитку бізнесу; – досягнення збалансованого стану розвитку; – зміцнення конкурентних позицій у своєму сегменті. 	<ul style="list-style-type: none"> – висока вартість кредитного фінансування; – можливість повного дефолту і банкрутства; – несподівана зупинка зростання; – досягнення межі розвитку з можливістю втрати своєї ринкової ніші; – легкість входження конкурентів в даний сегмент; – відкритість ринку функціонування; – низька доступність юридичного супроводу.

Джерело: систематизовано авторами

її зростання спостерігалось з 2011 р. до 2014 р., а зменшення – у 2015 р. (рис. 3). Найбільший показник за досліджуваний період спостерігався у 2014 р. і складав 296,8 тис. осіб, натомість найменший показник – у 2011 р. (233,4 тис. осіб).

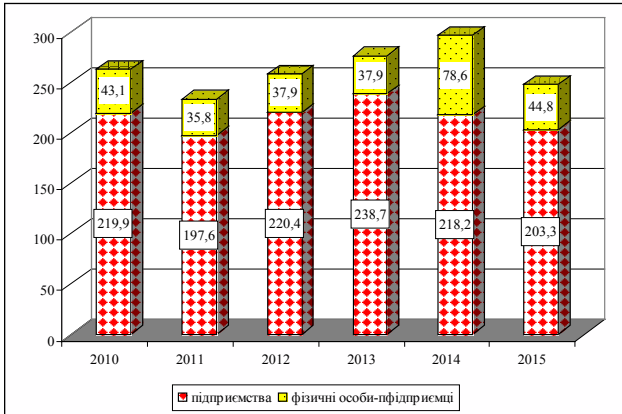

Рис. 3. Кількість зайнятих працівників суб'єктів малого аграрного підприємництва у 2010–2015 рр. (тис. осіб)

Джерело: побудовано на основі [8]

Щодо кількості найманих працівників суб'єктів малого підприємництва, то чіткі тенденції не простежуються, спостерігаються коливання, але у 2015 р. цей показник значно скоротився до 187,7 тис. осіб з 234,9 тис. осіб у 2014 р. [8].

Проте, незважаючи на деякі погіршення окремих показників, частка суб'єктів малого аграрного підприємництва у 2015 р. становила 96,8% у загальній кількості сільськогосподарських суб'єктів господарювання, 38,6% – у загальній кількості зайнятих працівників сільськогосподарських суб'єктів господарювання, 32,3% – у загальній кількості найманих працівників сільськогосподарських суб'єктів господарювання, 34,3% – у загальній кількості реалізованої продукції сільськогосподарських суб'єктів господарювання. При цьому варто звернути увагу на те, що загалом в економіці України частка обсягу реалізованої продукції суб'єктів малого підприємництва у загальному обсязі реалізованої продукції суб'єктів господарювання у 2015 р. становила лише 23,7% [8]. Із цього можна зробити висновок, що мале підприємство в аграрному секторі розвивалося значно швидшими темпами, ніж загалом у країні.

Розглянувши питому вагу основних показників розвитку малого аграрного підприємництва в загальних показниках розвитку малого підприємництва в Україні, зазначимо таке. У 2015 р. частка кількості суб'єктів малого аграрного підприємництва становила 3,9% від кількості суб'єктів малого підприємництва в економіці України, малих аграрних підприємств – 13,5% від їх кількості в країні, фізичних осіб-підприємців – 2% від їх загальної кількості. При цьому питома вага обсягу ре-

лізованої продукції суб'єктів малого аграрного підприємництва склала 9,7% від загального обсягу реалізованої продукції суб'єктами малого підприємництва в економіці України, внесок малих підприємств – 12,6%, фізичних осіб-підприємців – 2,5% в аналогічні показники по країні [8].

Аналіз сільськогосподарських підприємств України за розміром сільськогосподарських угідь за 2015 р. свідчить про те, що в Україні найбільша кількість сільськогосподарських підприємств (28,3%) і фермерських господарств (35,2%), які мають від 20 до 50 га сільськогосподарських угідь, що складає 2,3% і 9,9% від загальної кількості сільськогосподарських угідь відповідно, тобто це малі аграрні підприємства [9].

Значна частина малих аграрних підприємств спеціалізується на вирощуванні картоплі, овочів, зернових культур. Так, у 2015 р. кількість підприємств з площею до 50 га, що мали посівну площу картоплі та овоче-баштанних культур, становила 90,4% до загальної кількості (26,3% до загальної площі), кормових культур – 62% (5,7%), зернових та зернобобових культур – 54,4% (3,6%), технічних культур – 50,2% (4,3%) [9].

Дослідження капітальних інвестицій малих аграрних підприємств у матеріальні активи показало, що найбільшу частку складають активи у машини та обладнання, а найменшу – у землю. За 2015 р. кількість капітальних інвестицій активів у машини та обладнання склала 8 685 млн. грн., а у землю – 18,7 млн. грн. [8].

Аналіз капітальних інвестицій малих аграрних підприємств у нематеріальні активи свідчить про те, що капітальні інвестиції в концесії, патенти, ліцензії, торговельні марки і аналогічні права стрімко впали за 2010–2015 рр., у 2010 р. цей показник складав 20,4 млн. грн., а в 2015 р. – 0,2 млн. грн. Проте інвестиції у придбання програмного забезпечення, навпаки, зросли, у 2010 р. вони склали 0,7 млн. грн., а у 2015 р. – 10 млн. грн. [8].

Малі аграрні підприємства загалом мають позитивне сальдо як до оподаткування, так і після оподаткування. Якщо у 2010 р. 65,8% із них були прибутковими, то у 2015 р. – вже 88,3% (до оподаткування) і 65,5% та 88,2% відповідно після оподаткування. Рівень рентабельності усієї діяльності малих аграрних підприємств зріс і у 2015 р. становив 32,4% при 11,2% у 2010 р. (2,2%), а операційної діяльності – 41,4% і 36,2% відповідно у 2015 р. (17,9% і 10,2% у 2010 р.) [8].

Проте, незважаючи на те, що більшість малих аграрних підприємств одержує прибутки, в умовах нестабільної фінансово-економічної ситуації їм досить важко вести своє господарство прибутково, вони не завжди здатні забезпечити необхідні капіталовкладення, використати новітні технології та інші важливі інновації, а також витримати зростаючу конкуренцію.

До числа найбільш характерних для сучасного малого аграрного підприємництва проблем, що перешкоджають його діяльності, варто віднести фінансову скруту; нестабільність податкової політики; неплатоспроможність споживачів; недостатній попит на продукцію; дефіцит інформації про ринок та виробництво; значну заборгованість банківським та бюджетним установам; слабку державну підтримку; труднощі з прогнозуванням, вибором правильних векторів розвитку своєї справи; несумлінність великого бізнесу; нестабільність економічної ситуації в країні тощо.

Незважаючи на існування серйозних проблем, мале аграрне підприємництво поки що є важливим товаровиробником сільськогосподарської продукції в Україні. Проте його розвиток потребує суттєвої державної підтримки, спрямованої на вирішення організаційних, фінансових, інформаційних і законодавчих проблем.

До основних напрямів державної підтримки малого аграрного підприємництва належать фінансово-кредитна та інвестиційна підтримка; забезпечення участі сільськогосподарських підприємств у виконанні поставок для задоволення державних, регіональних і місцевих потреб; вдосконалення нормативно-правової бази; забезпечення належного рівня підготовки та перепідготовки кадрів для заняття підприємництвом; сприяння створенню інфраструктури на селі; пом'якшення податкової політики; допомога в матеріально-технічному та інформаційному забезпеченні.

Висновки. Таким чином, серед сучасних позитивних тенденцій розвитку малого аграрного підприємництва в Україні можна виділити поступове зростання кількості суб'єктів малого підприємництва, зокрема фізичних осіб-підприємців; зростання обсягу реалізованої продукції (товарів та послуг) суб'єктами малого підприємництва, і перш за все малими підприємствами; що позитивно впливає на їх розвиток, незважаючи на нестабільну економічну ситуацію в країні, а саме знецінення національної грошової одиниці та інфляційні процеси; зростання капітальних інвестицій у машини і обладнання; позитивне сальдо (фінансові результати) діяльності як до оподаткування, так і після оподаткування; зростання рівня рентабельності діяльності малих аграрних підприємств.

Водночас спостерігаються і негативні тенденції в розвитку малого аграрного підприєм-

ництва, а саме зменшення кількості малих підприємств у 2014–2015 рр.; зменшення у 2015 р. кількості зайнятих суб'єктів малого аграрного підприємництва і найманих працівників у них, а на малих підприємствах – у 2014–2015 рр.; стрімке падіння капітальних інвестицій в консесії, патенти, ліцензії, торговельні марки і аналогічні права тощо.

Виважена державна політика повинна бути спрямована на формування конкурентного підприємницького середовища в аграрному секторі, на створення сприятливих умов для функціонування на рівноправній економічній основі малих форм аграрного підприємництва, гармонізацію інтересів власників, найманих працівників та сільських громад.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Борейко В.І. Роль малого бізнесу в розвитку аграрного комплексу України / В.І. Борейко // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка» : збірник наукових праць / ред. кол.: І.Д. Пасічник, О.І. Дем'янчук. – Вип. 28. – Острого : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2015. – С. 4–8.
2. Малік М.Й. Перспективи розвитку підприємницької діяльності на сільських територіях України / М.Й. Малік, Л.В. Забуранна // Економіка АПК. – 2015. – № 6. – С. 5–14.
3. Маслак О.І. Проблеми розвитку малого підприємництва в аграрному секторі економіки / О.І. Маслак // Ефективна економіка. – 2012. – № 6. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=1185>.
4. Сичова М.О. Особливості розвитку підприємництва в аграрному секторі регіону / М.О. Сичова, Н.О. Шевченко // Агросвіт. – 2010. – № 13. – С. 2–4.
5. Садчиков В.С. Тенденції розвитку та функціонування малого підприємництва в аграрному секторі Чернігівського регіону / В.С. Садчиков / Вісник Чернігівського державного технологічного університету. – 2012. – № 4(62). – С. 219–225.
6. Рикун О.М. Кооперативний розвиток малого підприємництва в аграрному виробництві / О.М. Рикун // Агросвіт. – 2009. – № 1. – С. 31–34.
7. Полковниченко С.О. Основи економічної теорії в інформаційних схемах : [навч. посіб. для студ. всіх спеціальностей] / С.О. Полковниченко. – Чернігів : ЧНТУ, 2016. – 484 с.
8. Діяльність суб'єктів великого, середнього, малого та мікропідприємництва : статистичний збірник за 2015 р. – К. : Державна служба статистики України, 2016. – 485 с.
9. Сільське господарство України : статистичний збірник за 2015 р. – К. : Державна служба статистики України, 2016. – 360 с.